

Program ochrony zasobów genetycznych cakła podhalańskiego

Aldona Kawęcka

*Instytut Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy,
Dział Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt, 32-083 Balice k. Krakowa*

W roku 2007 w Instytucie Zootechniki – Państwowym Instytucie Badawczym opracowano program ochrony zasobów genetycznych cakła podhalańskiego, który określa wzorzec populacji, cechy podlegające systematycznej ocenie, metody oceny wartości hodowlanej, zasady selekcji i doboru zwierząt do kojarzeń. Realizacja programu rozpocznie się 1 marca 2008 r. W roku bieżącym wytypowano maciorki rasy polska owca górską w typie cakła podhalańskiego, które charakteryzowały się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w programie. W populacji 8 tys. maciorek ponad 2,5 tys. matek spełniło wymogi programu.

Charakterystyka grupy rasowej „cakiel”

Cakle to liczna grupa prymitywnych owiec o wszechstronnej użyteczności, rozpowszechnionych w Europie południowej: w Grecji, na terenie Karpat i Bałkanów, na Węgrzech. Ze względu na obszar występowania w grupie tej wyróżniono szereg odmian miejscowych, o różnych nazwach: owca wołoska, siedmiogrodzka, tatrzańska (podhalańska), raczka, curkana. Cechą charakterystyczną cakli jest wyjątkowa odporność na warunki klimatyczne i choroby. Cakle są mocne, mało wymagające, nadają się do dalekich wędrówek i koszarowania. Zwierzęta te są doskonale przystosowane do chowu pastwiskowego w trudnych, często ekstremalnych warunkach. Potrafią wykorzystywać strome, trudno dostępne pastwiska, a długa szyja i wąski pyszczek umożliwiają im wyjadanie skąpej roślinności. W czasie obfitych opadów woda ścieka po długiej, zwisającej okrywie wełnistej tych owiec, co jest

szczególnie ważne przy koszarowaniu.

Cakle to owce cienko- i długoogonowe; ich długi ogon sięga poza staw skokowy. Posiadają wełnę mieszaną, tzw. typu górskiego – okrywa wełnista ujęta jest w kosmki o małej ilości puchu i przewodzie włosów ościstych, wchodzących w skład okrywy zewnętrznej. Ze względu na kształt rogów – tworzących świdrowate zwoje, biegnące ukośnie do góry bądź płasko poziomo po obu stronach głowy, cakle zakwalifikowano do grupy owiec świdorogich.

Charakterystyka odmian cakła

Najbardziej pierwotną pod względem wagi i wełny odmianą są **cakle greckie**. Roczna wydajność wełny wynosi zaledwie 1 kg, zwierzęta odznaczają się jednak dobrą mlecznością. W Grecji rozpowszechniony jest wędrowny wypas stad. **Cakle bułgarskie**, zwane bukewei, to owce o niewielkiej wadze (30-40 kg), ale wysokiej wydajności wełny (3-5 kg). **Cakle albańskie** noszą nazwę owiec skutarskich. Produkują grubą, matową, żółtawą i długą wełnę, sięgającą w odroście rocznym 40 cm, z której wyrabia się materace, poduszki, kilimy i koce. Część owiec nie jest strzyżona przez 4-5 lat w celu uzyskania owczyn z długim, 60-centymetrowym włosem. **Cakle bałkańskie** występują na całym obszarze dawnej Jugosławii w różnych odmianach (Parmentka, Sjenicka). Ich hodowla odbywa się w czystości rasy oraz na drodze krzyżowania z karakulami. Dają wełnę lokowaną, o długości 20-40 cm. **Cakiel węgierski - raczka** to prymitywna owca karpacka z rejonu Siedmiogrodu, średniej wielkości, o długich, śrubowato skręconych rogach, grubej wełnie koloru białego i bru-

natno-białego; głowa i kończyny są czerwono-brunatne. W Parku Narodowym Hortobágy rasa ta utrzymywana jest jako rezerwa genetyczna w dwóch odmianach: białej i czarnej. Raczka występuje również w Karpatach rumuńskich i na Słowacji; jest większa od odmiany węgierskiej i podobnie jak nasze owce górskie użytkowana wielokierunkowo. **Cakiel siedmiogrodzki** to stara rasa karpacka. Lepsze warunki południowych stoków Karpat lub domieszka szlachetnej rasy wpłynęły prawdopodobnie na fakt, że cakle tej odmiany są większe od pozostałych, a ich wełna jest grubsza i wysadniejsza, sięgająca 40 cm w odroście rocznym. Owce te są bardzo podobne do naszych owiec górskich; głowy tryków charakteryzują się wielkimi kręconymi rogami. W latach czterdziestych ubiegłego wieku prof. Czaja używał tryków siedmiogrodzkich do uszlachetnienia cackła podhalańskiego i wytworzenia polskiej owcy górskiej.

Curkana (Tsurcana) to lokalna nazwa cackła rumuńskiego. Stanowi ona prawie połowę pogłowa owiec w Rumunii. Maciorki dają 60-80 kg mleka, a ich plenność wynosi 110-115%. Występuje w odmianach białej, czarnej i szarej. Ta ostatnia jest szczególnie ceniona do produkcji skór. Czarna odmiana służyła do przemysłowej krzyżówki z karakulami. Cakle na Słowacji – walaszki produkują cieńszą i gładszą wełnę niż inne cakle, o wydajności 2 kg. Ich mleczność jest bardzo wysoka – od 100 do 150 kg. Od cackli słowackich uzyskuje się wyjątkowo dobre skóry kozuchowe. Cakle w Polsce występowały na Podhalu, Podkarpaciu i w Beskidach. Na teren Karpat polskich przywędrowały wraz z zaludniającymi te obszary Wołochami. Chociaż Wołosi nie dotarli masowo na Podhale i ich wkład etniczny w jego zaludnienie był raczej niewielki, pozostawili trwałe ślady w sferze gospodarczo-kulturowej. Podhalanie przejęli od Wołochów prawie wszystko, co jest związane z gospodarką pasterską w górach: system organizacji wypasu wraz z jego obrzędowością, technologię przerobu owczego mleka i towarzyszące temu nazewnictwo.

Osadnictwo wołoskie miało bezsporny wpływ na uformowanie się owcy podhalańskiej; owce w Karpatach polskich były w typie cackli wołoskich. W miarę jak napływ ludności wołoskiej ustawał, lokalne warunki przyrodnicze i gospodarcze ukształtowały dwa typy cackła na

terenach polskich Karpat: na Huculszczyźnie i w Beskidach owce pozostały bliższe cackłom wołoskim, natomiast w Tatrach i na Podhalu nieco odbiegły od dawnego typu. Prof. Czaja różnił dwa typy cackła polskiego: **cakiel beskidzki** w Beskidach i **tatrzański (podhalański)** w Tatrach i na Podhalu. Różniły się one znacznie rozmiarami i użytkowością. Cakle beskidzkie były większe, o przewadze użytkowości mięsnej nad mleczną, zbliżone w typie do cackli wołoskich. Cakle podhalańskie były natomiast znacznie mniejsze, o zdecydowanie mlecznej użytkowości. Na całym Podhalu i w Karpatach Zachodnich chowana była prawie wyłącznie biała odmiana cackła. Na Huculszczyźnie dominowały natomiast owce czarne i ciemnobrązowe.

Pokrój cackli podhalańskich

Ogólny wygląd cackli tatrzańskich znamionował owce prymitywne. Były to zwierzęta o drobnej budowie, silnie rozwiniętej partii przodu i środkowej części w porównaniu z partią zadu. Partia brzucha była silnie rozdęta. Odnóża cienkie, suche, o wyraźnie zarysowanych stawach. Postawa odnóży tylnych – z reguły ikso-wata. Waga około 40 kg. Tryki rogate, maciorki z reguły bezrożne lub z rogami szczątkowymi. Ogon długi, cienki, porośnięty wełną. Umaszczenie cackli było najczęściej białe z czarnymi i brązowymi plamami na głowie (ciemne zakończenie pyska i uszy, okulary – owca *okaista*) i kończynach. W mieszanej okrywie wełnistej wyodrębniano dwa typy. Pierwszy to niedzieląca się na kosmki okrywa „koziarowata”, w której włókna zewnętrzne przybierały formę strzechy, przykrywającej również niepodzieloną na strąki warstwę krótkich włosów puchowych. Włosy ościste, matowe stanowiły 70% tej okrywy. Drugi typ okrywy zawierał natomiast mniejszą ilość włosów koziarowatych, stanowiących około 16% włosów okrywy zewnętrznej, wplecionych w długi włos rdzeniowy i przejściowy. Okrywa tego typu ujęta była w wyraźne kosmki, zwichrzone w różnych kierunkach.

Cakle podhalańskie były owcami o wszechstronnej użytkowości. Z wełny, która nie przedstawiała wysokiej wartości technicznej, wytwarzano sukna „bukowe”, a z nich wojłoki służące do produkcji kapców, cuch i guń podhalańskich. Skóry (owczyny) z prymitywnych owiec podhalańskich nie sprawdziły się do produkcji kožu-

chów, ponieważ były ciężkie i zimne. Dobre rezultaty dawały natomiast krzyżówki cackła z karakułami, poprawiającymi zwartość okrywy. Mleczność cackła podhalańskiego za okres laktacji, trwający około 150 do 167 dni, wynosiła po odchowaniu jagniąt do wieku 6 tygodni około 45 litrów mleka o zawartości 7,9% tłuszczu.

Próby uszlachetniania cackła na Podhalu

Na przełomie XIX i XX w. podejmowano kilkakrotnie próby poprawy użyteczności cackła przez wprowadzenie na teren Podhala różnych ras owiec. W roku 1835 sprowadzono na Podhale **merynosy negretty**. Nieprzystosowane do trudnych warunków regionu mieszańce wyginęły, a jedyną pozostałością po nich była tendencja do zarastania części twarzowej głowy. W końcu XIX w. wprowadzono **cygaje z Węgier i czarnogłowe owce angielskie**, które łączono ze sobą. Ta praca hodowlana również zakończyła się niepowodzeniem; zwierzęta zapadały na motylicę i kulawkę, a pozostałościami były jedynie pojawiające się w populacji pstre piętna na pysku i odnóżach. Dobre rezultaty, zaprzepaszczone jednak przez źle prowadzoną akcję hodowlaną (lata 1911-1913), dało uszlachetnianie cackła rodzimego jego bliskim krewniakiem – **cackłem siedmiogrodzkim**. W latach 1927-1934 podjęto próbę uszlachetniania prymitywnej owcy **fryzami i fagasami** pomorskimi. Na Podhalu zakończyła się ona niepowodzeniem ze względu na obniżenie odporności cackłofryzów. Natomiast na terenie Sądeckizny dała dość dobre rezultaty i utrwaliła typ owcy podgórskiej, o lepszej mleczności i wełnie. Krzyżówka z ciężkimi, mięsnymi **wensleydayłami** doprowadziła do pogorszenia użyteczności wełnistej, płodności i zdrowotności i, mimo że szybko wycofana, przez wiele lat przejawiała się wśród pogłowia w postaci rzadkiej okrywy, rachityzmu i ciężkiej, zarosniętej głowy. Ostatnia przedwojenna próba była najbardziej udana. W roku 1935 z inicjatywy prof. Różyckiego sprowadzono z okolic Sibi w Rumunii grupę **cackła siedmiogrodzkiego** (150 maciorek i 70 tryków). Owce dobrze aklimatyzowały się w nowych warunkach, nastąpiła zdecydowana poprawa okrywy wełnistej przez zagęszczenie runa, zwiększenie ilości puchu i jego wydłużenie oraz podniesienie sortymentu. Nieco niższa niż u cackła była natomiast mleczność mieszańców.

Polska owca góraska

Po wojnie do hodowli wprowadzono nowy typ owcy górskiej. Powstała ona w wyniku kojarzenia rodzimych matek podhalańskich z trykami cackła siedmiogrodzkiego, importowanymi z Rumunii i trykami fryzyjskimi. Główną rolę w pracach związanych z wytworzeniem uszlachetnionej odmiany cackła – polskiej owcy górskiej – odegrał Zakład Doświadczalny Grodziec Śląski, pod kierownictwem prof. Czai. Zastosowano kombinację krzyżowniczą, tzw. krzyżówkę podwójną: maciorki owcy podhalańskiej łączono z fryzem, a następnie otrzymane pokolenie z cackłem siedmiogrodzkim. Działania te poprawiły masę ciała dorosłych maciorek do około 50 kg oraz wydajność mleka, wynoszącą obecnie około 70-80 litrów mleka za 150 dni doju. Zmieniła się również wydajność i charakter okrywy wełnistej: włos koziarowaty i rdzeniowy został wyparty, przy wydłużeniu włosów okrywy wewnętrznej. Wełna stała się cieńsza, o lepszych parametrach fizycznych. Wydajność wzrosła z 1,85 kg u cackła do 3,6 u owcy górskiej. Mimo tych zmian, w pogłowiu udało się zachować cechy świadczące o znakomitym przystosowaniu nowej rasy do trudnych warunków środowiskowych Tatr i Podhala, takie jak dobre zdrowie, długowieczność i odporność.

Uzasadnienie konieczności ochrony cackła podhalańskiego

Proces doskonalenia, początkowo cackła podhalańskiego, a później polskiej owcy górskiej, mający na celu podniesienie wartości użytkowej owiec górskich, między innymi poprzez krzyżowanie z innymi rasami górskimi, spowodował przekształcanie ich genotypu i w konsekwencji doprowadził do wypierania założeń genetycznych pierwotnego prymitywnego cackła. Cakiel podhalański od wielu lat nie jest traktowany jako odrębna rasa; razem z owcami uszlachetnionymi został objęty nazwą polska owca góraska. Owce w typie cackła podhalańskiego są jednak wciąż spotykane na terenach górskich. Ich liczebność na obszarze polskich Karpat szacowana jest na około 5000 sztuk, ale stopniowo się zmniejsza, zwłaszcza w wyniku regresu, jakim dotknięte zostało całe polskie owczarstwo.

Cakiel podhalański towarzyszył człowiekowi przez cały okres zasiedlania dzikich obszarów Karpat i stał się nieodłącznym elemen-

tem gospodarki i tworzonej kultury ludzi gór. Była to owca wybitnie przystosowana do surowych warunków klimatycznych i terenowych Podtatrza, a jej wełna i skóry były wysoko cennie przez miejscową ludność i przetwarzane na odzież codziennego użytku i ubiory regionalne. Użytkowanie mleczne tych owiec umożliwiało uzyskiwanie naturalnych produktów, takich jak oscypek, bryndza, bundz, redykołka, żętyca.

Rasa ta, obecnie zagrożona wyginięciem i przekształceniem w polską owcę górską, stanowi bardzo cenny element różnorodności genetycznej owiec i między innymi z tego względu powinna być zachowana. Niezaprzeczalny jest również korzystny wpływ takich owiec na kształ-

towanie krajobrazu i jego zachowanie, szczególnie w tak ubogich biotopach, jak obszary górskie.

Podsumowanie

Cakiel podhalański posiada cały szereg zalet i korzystnych cech, które powinny być zachowane, takich jak odporność na trudne warunki środowiskowe, charakterystyczna okrywa wełnista o kosmkowej strukturze, znakomicie chroniąca przed niekorzystnym wpływem opadów, silny instynkt macierzyński, dobre zdrowie, długowieczność (15 lat), instynkt stadny (możliwość utrzymywania w dużych stadach). Owce te dostarczają mleka, wełny i skór do produkcji cennych, regionalnych produktów.

Literatura

- Czaja M. (1952). Polska owca górską. Roczn. Nauk. Rol., 63.
- Drozdowski A. (1947). Znaczenie cakla siedmiogrodzkiego dla terenów górskich. Prz. Hod., 1.
- Drożdż A. (2006). Węgierskie rasy zachowawcze zwierząt gospodarskich w Hortobágy. Wiad. Zoot., 44, 4: 61-65.
- Jaworski D. (1897). Pasterstwo w Tatrach. Lwów.
- Jełowicki S. (1960). Owczarstwo wielkostadne. PWRiL, Warszawa.
- Męciński Z. (1938). Studia zootechniczne nad owcą górską na Huculszczyźnie. PAU, Kraków.
- Prawocheński R. (1937). Hodowla owiec. Warszawa.
- Pruski W. (1975). Hodowla zwierząt gospodarskich w Galicji w latach 1772-1918. Warszawa.
- Rostafiński J. (1921). Owce. Pochodzenie i rasy. Warszawa.
- Śliwa Z. (1957). Hodowla owiec. PWN, Warszawa.

THE PODHALE ZACKEL GENETIC RESOURCES CONSERVATION PROGRAMME

Summary

The tradition of keeping the primitive mountain sheep (Zackels) dates back to the Wallachian colonization. They were raised in the Podhale region and in the Subcarpathian and Beskidy Mountains. There were two varieties, black and white. Only the white variety was bred in the Podhale region and in the Western Carpathians. The dark (or black) variety was found mainly in the Hucul region.

Podhale Zackels are primitive sheep with a fine figure, thin legs, and low body weight. They are undemanding, resistant, and dual-purpose. Rams have spiral horns, ewes are hornless or have vestigial horns. The wool-covered tail is long and thin. Colour is white with many scattered black and brown spots on the head (dark glasses) and legs. The wool cover is mixed, with a structure typical of hair locks. The wool is used for the production of thick cloths. The milk yield of Podhale Zackels per lactation is approximately 45 l of milk with 7% fat. In 2007, Podhale Zackels were included in the Sheep Genetic Resources Conservation Programme. The programme accounts for the population standards, traits subject to regular evaluation, methods of estimating breeding value, and principles of genetics selection and selection of animals for mating. The number of ewes is 2500, which fulfils the requirements of the programme.